

УДК 821.161.2.09

Ольга Чередніченко

**ПРИРОДА СМІХУ У ДИЛОГІІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО
«ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ» ТА «ВИГНАННЯ З РАЮ»****Анотація**

Статтю присвячено дослідженню природи сміху у «химерних» романах П. Загребельного «Левине серце» та «Вигнання з раю».

Методи дослідження – загальнонауковий метод аналізу теоретико-методологічних джерел, культурно-історичний метод, елементи біографічного методу, а також системний підхід до аналізу художнього твору.

Аналіз літературознавчих наукових праць дав можливість виявити основні засоби «химерності» в українській прозі, до яких належать сміх, народна фантастика, історичний колорит, а також визначити, що джерелом гумору у «химерному» романі є народна сміхова культура.

Доведено, що сміх виступає у романах П. Загребельного універсальним життєствердним началом та світоглядною домінантою автора і героїв, а авторський гумористичний погляд на світ глибоко закорінений в українській сміховій культурі. Особливо цінним є твердження, що сміх у романах П. Загребельного має всі ознаки «карнавального сміху» (М. Бахтін), адже він є всенародним, універсальним та амбівалентним.

Також у дослідженні наголошується на тому, що використання засобів іронії дає можливість письменнику в гумористичному ключі змалювати звичайне сільське життя, розкрити специфіку людських стосунків та особливості психології героїв.

Особливу увагу зацентовано на аналізі образу автора-оповідача, який наділений цілою низкою індивідуальних рис самого П. Загребельного. Ми відзначаємо, що образ автора змалювано в гумористичному ключі, що дає підстави визначати діалогію як «автопародію».

© Ольга Чередніченко, 2021

<http://dx.doi.org/10.34142/2312-1076.2021.1.97.10>

Аналізуючи жіночі образи у тексті, ми відзначаємо, що письменник створює образ нової, сучасної самодостатньої жінки, яка, проте, не втрачає своєї жіночої привабливості.

Визначено, що головні та другорядні персонажів діалогії змальовуються у традиціях народної сміхової культури та уособлюють у собі як позитивні, так і негативні риси людської вдачі.

Також у статті ми зазначаємо, що на мовному рівні реалізація традицій народної сміхової культури відбувається через активне використання просторічної та розмовної лексики, прислів'їв, приказок тощо.

Ключові слова: сміх, народна сміхова культура, «химерний» роман, гумор, іронія.

Анотація

Стаття посвячена дослідженню природи сміха в «химерних» романах П. Загребельного «Львиное сердце» и «Изгнание из рая».

Методи дослідження – общенауочный метод аналізу теоретико-методологічних джерел, культурно-історический метод, елементи біографіческого методу, а також системний підхід к аналізу художественного творення.

Аналіз літературознавческіх науочніх робіт дозволило виявити основні засади «химерності» в українській прозі, к котрим відносяться сміх, народна фантастика, історический колорит, а також визначити, що джерелом юмору в «химерному» романі є народна сміхова культура.

Доказано, що сміх виступає в романах П. Загребельного універсальним життєутверждаючим початком і світоглядескою домінантою автора і героїв, а авторський юмористический погляд на світ глибоко укоренен в українській сміховій культурі. Особливо цінним являється утвердження, що сміх в романах П. Загребельного має всі ознаки «карнавального сміха» (М. Бахтін), вель он всенародний, універсальний і амбівалентний.

Також в дослідженні відзначається, що використання засад іронії дає можливість писателю в юмористическому ключі описати

обычную сельскую жизнь, раскрыть специфику человеческих отношений и особенности психологии героев.

Особое внимание сосредоточено на анализе образа автора-рассказчика, который наделен целым рядом индивидуальных черт самого П. Загребельного. Мы отмечаем, что образ автора изображен в юмористическом ключе, что дает основания определять дилогию как «автопародию».

Анализируя женские образы в тексте, мы отмечаем, что писатель создает образ новой, современной самодостаточной женщины, которая, однако, не теряет своей женской привлекательности.

Определено, что главные и второстепенные персонажей дилогии изображаются в традициях народной смеховой культуры и олицетворяют в себе как положительные, так и отрицательные черты человеческого характера.

Также в статье мы определяем, что на языковом уровне реализация традиций народной смеховой культуры происходит через активное использование просторечной и разговорной лексики, прозвищ, пословиц, поговорок и и т.п.

Ключевые слова: смех, народна смеховая культура, «хиимерный» роман, юмор, ирония.

Abstract

The article is devoted to the study of the nature of laughter in «whimsical» novels «The Lion's Heart» and «Exile from Paradise» by P. Zagrebelyny.

The general scientific method of analysis of theoretical and methodological sources, cultural-historical method, elements of the biographical method, as well as a systematic approach to the analysis of the fiction work were used in the research.

The analysis of literary scientific works made it possible to identify the main means of « especially valuable whimsy» in Ukrainian prose, which include laughter, folk fiction, historical color, as well as to determine that the source of humor in the «whimsical» novel is folk laughter culture.

It is proved that laughter is a universal life-affirming principle and ideological dominant of the author and characters in Zagrebelny's novels, and the author's humorous view of the world is deeply rooted in the Ukrainian laughter culture. The statement that laughter in Zagrebelny's novels has all the features of «carnival laughter» (M. Bakhtin), because it is national, universal and ambivalent is especially valuable.

The study also emphasizes that the use of irony allows the writer to humorously depict ordinary rural life, to reveal the specifics of human relations and the psychology of the characters.

Special attention is focused on the analysis of the image of the author-narrator, who is endowed with a number of individual traits of P. Zagrebelny himself. We note that the image of the author is depicted in a humorous way, which gives grounds to define the dilogy as an «autoparody».

Analyzing female images in the text, we note that the writer creates the image of a new, modern self-sufficient woman, who, however, does not lose her feminine appeal.

It is determined that the main and secondary characters of the dilogy are depicted in the traditions of folk laughter culture and embody both positive and negative traits of human nature.

Also we note that at the linguistic level the realization of the traditions of folk laughter culture in the novels is through the active use of vernacular and colloquial vocabulary, nicknames, proverbs, sayings etc.

Keywords: laughter, folk laughter culture, «whimsical» novel, humor, irony.

Вступ

Сміх супроводжував людство протягом усього періоду його існування, а його функції у суспільстві, ставлення до нього завжди були показниками культурного і суспільного розвитку, а також морально-ціннісних орієнтацій певної спільноти.

Вивчення природи сміху, який пронизує усі сфери людського життя, робить актуальним осмислення його як міждисциплінарного феномена, що має світоглядний характер і є цінним свідченням культури людства.

Сміх як феномен людської культури став сферою зацікавлення цілої низки соціально-гуманітарних наук серед яких літературознавство, культурологія, філософія та психологія тощо.

За століття наукової рефлексії дослідження, присвячені проблемам сміху, переконливо демонструють належність сміху до низки історично сформованих і регламентованих форм соціальної дійсності, що представляють світоглядні і культурні цінності певної нації. Ця думка дає підстави для виділення особливої сміхової культури, тобто частини загальнолюдської культури, що розглядає соціальну дійсність крізь призму сміху і комічного. Вперше це поняття утвердилося у гуманітаристиці після появи праці М. Бахтіна «Творчість Франсуа Рабле і народна культура Середньовіччя і Ренесансу» (Бахтін, 1990), у якій автор, дослідивши європейські традиції народної сміхової культури, розкрив поняття сміху як основного компонента культурного життя Середньовіччя, а також визначив структурні складові народної сміхової культури.

На сьогодні термін «сміхова культура» став широко вживатися і застосовуватися для позначення усього спектру проявлень сміху незалежно від критичних, естетичних чи інших обмежуючих факторів. Сміх, як зазначав М. Бахтін, це «позиція, з якої можна було зазирнути по той бік панівних форм мислення і панівних оцінок <...> озирнутися у світі по-новому» (Бахтін, 1990: 295).

Вивчення основних принципів наслідування традицій сміхової культури у художніх текстах сьогодні є одним із перспективних напрямків розвитку літературознавчої науки. Свідченням цього є підвищена увага до позначеної проблематики, що підтверджується появою численних монографій і статей, присвячених феномену сміху у літературних творах, а також ціла низка творів, що можуть стати плідним матеріалом для аналізу.

Яскравим зразком використання традицій сміхової культури у вітчизняній літературі другої половини ХХ століття став український «хімерний» роман. У творах, що належали до цієї групи, присутня атмосфера народного свята з яскравими гумористичними образами, безліччю жартів, народних небилиць, соковитих прислів'їв та

приказок, народний гумор у них виступає повноправним героєм, а «сам дух викладу багато чим завдячує народно-святковим мотивам, які не просто влітаються в розповідь, а звучать з неї самої» (Кравченко, 1981: 136).

А. Кравченко, аналізуючи «химерний» роман у своїй праці «Художня умовність в українській радянській прозі» (Кравченко, 1988), визначає цілу низку особливостей нового для української літератури жанру (використання умовних форм, фольклорної символіки, включення елементів інших жанрів) й наголошує на тому, що значне місце серед них належить саме гумору, іронії (Кравченко, 1988: 124). Проте він зазначає, що названі ознаки у «химерних» творах присутні в неоднаковій мірі, і, відповідно, відіграють неоднакову роль або й взагалі втрачають свою актуальність (Кравченко, 1988: 15). Так, використання у поетиці творів прийомів комічного є характерною ознакою «химерних» романів О. Ільченка, П. Загребельного, а от В. Шевчук цей компонент відкидає, «занадто серйозно звучать його твори, щоб назвати їх гумористичними чи сатиричними» (Горнятко-Шумилович, 1999: 11). Також не властивий гумор і «химерним» творам Р. Іваничука, Р. Федоріва.

На химерне переплетення ліризму, романтизму та епічності, міфології та реальності, сміху й драматизму, елементів гротеску й пародіювання, що наявні у «химерному» романі, вказував і А. Погрібний (Погрібний, 1980).

Також, у контексті проблематики нашого дослідження, слушною є думка А. Горнятко-Шумилович, про те, що основні «засоби «химерності» – сміх, народна фантастика, історичний колорит – традиційно застосовуються для того, щоб забавляти, розважати читача» (Горнятко-Шумилович, 1999: 11).

Таким чином, «гумор і його відтінки, зокрема карикатура, сарказм, іронія, гротеск, бурлеск і травестія, стають основоположними принципами «химерної» прози другої половини ХХ століття. <...> Зауважимо, що природа такого гумору – у народно-сміховій культурі» (Чайковська, 2006: 80).

Орієнтацією на народні традиції, трансформацією елементів народної сміхової культури (народних звичаїв, жартів, прислів'їв тощо), вербалізацією генетичного коду українців в текстовій матерії твору позначені «химерні» романи П. Загребельного «Левине серце» (1978) та «Вигнання з раю» (1986). Проте у вітчизняній літературознавчій науці діалогія розглядалися лише побіжно або ж аналізувалася лише її перша частина (Гуцало, 1977, Кравченко, 1981, Дончик, 2006, Галацька, 2013), тож потрактування гумору, що постає у творі як соціально активний феномен на сьогодні є безперечно актуальним. Сміх у «Левиному серці», за словами Є. Гуцала, є «шкалою справжніх і фальшивих цінностей», він як дзеркало, що віддзеркалює «душі в плямах», він є «найголовнішим» володарем, що править у романі, карає й милує (Гуцало, 1977: 7).

В. Дончик, аналізуючи діалогію, зазначав, що вона «насичена численною проблематикою, яка, дармащо поставлена в «несерйозній» формі, принагідно й побіжно, «по ходу» «розвеселеної» розповіді відзначалася суспільною гостротою й назрілістю (адміністрування, бюрократизм, псевдорекарди, штучність радянських ідеологічних норм і постулатів, національна безпам'ятність тощо)» (Дончик, 2006).

Метою нашої розвідки є дослідження природи сміху у романах П. Загребельного «Левине серце» та «Вигнання з раю», аналіз сміху як універсального життєствердного начала у творах та як світоглядної домінанти автора та героїв.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити генезу сміху у діалогії П. Загребельного; простежити, на яких рівнях у творах відбувається наслідування традицій народної сміхової культури, проаналізувати основні види комічного, що використовуються автором.

Методологія і методи дослідження

У роботі над дослідженням було використано загальнонауковий метод аналізу теоретико-методологічних джерел, культурно-історичний метод, елементи біографічного методу, а також системний підхід до аналізу художнього твору.

Результати та дискусії

Аналізуючи особливості «химерного» роману, А. Кравченко звертає увагу на те, що одним із головних завдань автора є необхідність викликати довіру у читача, що механізм їх стосунків тут «подібний до стосунків оповідача і слухача у казці, дуже складний і вимагає від письменника виняткового художнього такту» (Кравченко, 1981: 136). Так, якщо у творах інших жанрів при реалістичному письмі читач вірить авторові, то у «химерному» романі змалювання дивних, нереальних подій призводить до того, що читач не вірить у зображуване (як у казці), але все ж таки продовжує шукати прихованого змісту.

На думку дослідника, саме ця недовіра читача і спричиняє наявність другого плану розповіді, який несе в собі основне смислове навантаження та впливає на читача не безпосередньо, а опосередковано (Кравченко, 1981: 136). І щоб подолати цю дистанцію, автор використовує особливу розповідну манеру, для якої характерні іронічність, казковість, серйозно-сміховий момент, народно-святкова універсальна сміхова атмосфера. Саме це і пояснює специфіку гумору «химерного» роману.

У діалогії П. Загребельного «Левине серце» та «Вигнання з раю» ми можемо спостерігати, як майстерно автор використовує традиційні сатиричні засоби, тонку іронію і «самоіронію», добрий гумор, що виступають гранями єдиного універсального «сміхового» погляду на світ, який набуває глибокого філософського і психологічного змісту, а «за допомогою буквалізації метафори та словесних алогізмів письменник узагальнює парадоксальність внутрішнього світу людини» (Кобилко, 2017: 60).

Як зазначено в анотації до діалогії, «головні герої цієї книжки хліб, любов і сміх» (Загребельний, 1986: 456). Але якщо вирощування хліба звичне для багатьох народів, а любов процвітає усюди, то сміх в українців особливий, бо вони «сміються по-своєму, вирощують сміх у своїх степах, як і пшеницю, вже цілі віки, сміються з себе, зі скіфів, з стародавніх греків, з чортів, відьом і з світового імперіалізму»

(Загребельний, 1986: 456), і саме це й береться довести автор у своїй химерній книжці.

Події у діалогії відбуваються у селі Веселоярськ. Уже сама назва говорить нам про веселу вдачу його мешканців. Так, коли постало питання про зміну старої назви Світлоярськ на нову Веселоярськ, то головним аргументом на користь нової було те, що «народ у нас веселий, життя веселе – чом би й не Веселоярськ?» (Загребельний, 1986: 284).

Визначаючи основні риси карнавального сміху, М. Бахтін наголошував на тому, що це сміх всенародний, адже під час карнавалу сміються всі. Також дослідник вказував на те, що це сміх універсальний, адже він спрямований на все і на всіх, оскільки для учасників карнавалу весь світ є смішним, він сприймається і осягається у своєму сміховому аспекті. І нарешті, цей сміх амбівалентний: він є веселим і радісним, але, водночас, і глузливим, він висміює, він і заперечує і стверджує водночас (Бахтін, 1990: 17). Саме такий карнавальний сміх з усіма притаманними йому рисами ми бачимо на сторінках діалогії.

Герої П. Загребельного люблять сміятися самі і люблять, коли сміються інші, сміються вдома і у полі, на районних нарадах та зборах, тут навіть «небо пахне сміхом» (Загребельний, 1986: 14), адже «сміх родив споконвіку в цих степах так само щедро й ясно, як пшениця й вишні. Він жив тут вільно й незалежно, вперто заперечуючи панування суворої логіки й здорового глузду. Він перетривав усе, щоб сьогодні загриміти на всю силу, остерігаючись лиш найбільшої загрози для себе – одноманітності добробуту» (Загребельний, 1986: 7).

Складалося таке враження, що у Веселоярську не вмів сміятися тільки механізатор Самусь, «ніби йому вже при народженні зробили спеціальний укол проти сміху й дотепності, а коли він згодом про це довідався, то не обурився, а сказав спокійно і навіть не без деякого задоволення: «Все правильно»» (Загребельний, 1986: 39).

Не любив сміятися і прибувший із райцентру фізкультурник Пшонь, який згодом виявився анонімником, що довгий час псував життя молодому сільському голові Гриші Левенцю та заважав

мешканцям села будувати нове життя, він «не знав ніколи, що таке сміх, зуби вишкіряв тільки для погрози, як тигр у клітці» (Загребельний, 1986: 452).

Показовим є те, що саме «за допомогою найвипробуванішої зброї: сміху, реготу, зневаги й забуття» (Загребельний, 1986: 452) веселоярці вигнали зі свого «раю» зловісного анонімника Пшоня.

Любив сміятися, але не любив, коли сміються з нього і уповноважений з області, представник представників товариш Жмак. Коли на сільських зборах та нарадах веселоярці починали сміятися з його пропозицій, він обурювався і говорив: «Нам треба рішати серйозні питання, а не хахоньки розводити» (Загребельний, 1986: 283).

Сміх, його природа та соціальні функції стали предметом зацікавлення доктора ерудичних наук Варфоломія Кнурця, який доводив авторові, що «сміх викликається відповідними подразненнями, які можна б спрощено назвати лоскотанням, коли трактувати цю дію якнайширше» (Загребельний, 1986: 22).

І далі науковець зазначав, що ми «сміємося з метою самозахисту <...>, а розсмішити інших намагаємося для того, щоб вони теж забули про свою агресивність і зайняли оборонну позицію. Хто сміється – той не нападає. Сміх обеззброює» (Загребельний, 1986: 135-137).

Підсумовуючи свої розмірковування над сміхом та його природою Варфоломій Кнурець поважно говорить, що «сміх – це здоров'я трудящих» (Загребельний, 1986: 138).

Варто зазначити, що у самому зображенні специфічного ладу і побуту Веселоярська П. Загребельний використовує елементи народно-святкового утопізму і створює закритий світ із соціальним устроєм, що близький до ідеалу.

Так, Веселоярськ у творі «не те що передовий, а ще й взірцевий куди не кинь!» (Загребельний, 1986: 332), «не село, а якась біла казка! Рівні квартали, зелені садки, акуратні домочки, сонячні веранди, двоповерхова школа з спортзалом і басейном для плавання, величезний Будинок культури з бібліотекою і читальними залами,

колгоспна контора, будинок сільської Ради, кінотеатр, магазини, дитячі заклади, кафе» (Загребельний, 1986: 26), а «в світлоярському колгоспі, як у Ноєвому ковчезі, було все: і жито, й пшениця, й кукурудза, і соняшник, і худоба, й свині, й вівці, й коні, і кури, гуси, індики, кролі, навіть ондатри» (Загребельний, 1986: 33).

Окремо варто звернути увагу на образ автора у діалогії, адже він тут виступає як персоніфікований оповідач, що змодельований на уявленнях письменника про себе та наділений цілою низкою індивідуальних ознак самого П. Загребельного.

Автор-оповідач у діалогії носить прізвище Загребельний, свого часу працював у колгоспі, багато років живе з дружиною, має дітей. Коло зацікавлень автора-оповідача теж близьке до зацікавлень письменника, і найголовніше тут – неабияка пристрасть до історії свого народу, яку вони обидва ретельно і вперто досліджують.

Кілька років тому «автор опублікував книжечку «Левине серце». Де вона тепер? Чи навіки втонула в тій давньогрецькій річці Леті, <...> а чи, може, зачепилася за чиєсь критичне перо й розляпється незграбними кляксами в гнітючих переліках імен і назв» (Загребельний, 1986: 267).

А сьогодні автор вирішив «навзамін книжки забутої, вмираючої, замовчуваної або просто непоміченої чи недооціненої написати книжку нову в сподіванні ліпшої долі для неї» (Загребельний, 1986: 267). Так з'являється роман «Вигнання з раю» в надії на те, що літературні критики поцінують його вище, ніж попередній, адже вони «вміють гребтися в тексті, мов кури в попелі, і завжди щось там вигрібають» (Загребельний, 1986: 168).

Аналізуючи карнавальний сміх, М. Бахтін писав, що той істотно відрізняється від чистої сатири нового часу, де сатирик ставить себе поза осміюваним явищем, протиставляє себе йому і тим порушує цілісність сміхового аспекту світу, в той час «народний же амбівалентний сміх виражає погляд цілого світу у становленні, куди входить і сам той, хто сміється» (Бахтин, 1990: 17).

Показовим у цьому плані є те, що у діалогії автор сміється разом з героями, сміється з героїв, а також сміється з самого себе, що й дає підставу П. Загребельному визначати свій роман як «автопародію».

Близьким другом автора, його радником у багатьох питаннях є Варфоломій Кнурець – доктор ерудичних наук, що працює «науковим консультантом у сорока трьох міністерствах і ста двадцяти двох науково-дослідних інститутах» (Загребельний, 1986: 116)

Описуючи Варфоломія, автор зазначає, що «він справді знав усе на світі. Скільки слонів було в Ганнібала при його переході через Альпи, коли була битва при Лепанто, хто така Мюзидора, а хто такий Мелузин, що таке ентропія повідомлень, в чому полягає критерій стійкості Найквіста, яка завдовжки річка Синюха, який середній надій на корову в колгоспах Полтавської області в 1974 році, яка різниця між коралом і сералем, гогами і магогами» (Загребельний, 1986: 116).

Проте, незважаючи на такий високий рівень освіти, образ Варфоломія Кнурця все ж є комічним, оскільки знання його мертві і, опинившись у Веселоярську, де земля «промовляє до людей їхніми ж словами, любов'ю, дбанням і оберіганням» (Загребельний, 1986: 257), він «розтулив рота і... занімів» (Загребельний, 1986: 257), бо до нього земля була німа, і був він тут чужий та смішний, мертвий, наче камінь.

Також на фоні тотального «всезнайства» Варфоломія Кнурця комічними виступають епізоди, коли шановний доктор у скрутних життєвих ситуаціях виглядає абсолютно безпорадно.

Так, у «Левиному серці» є епізод, коли Дашунька вивихнула ногу, а Варфоломій Кнурець розгубився й не знав, чим допомогти дівчині. Щоб хоч якось реабілітуватися в її очах, він «кинувся до комбайнів, закликав зупинитися й допомогти, ніби в казці: «Гуси-гусенята, візьміть мене на крилята... – Хай тебе останній візьме!»» (Загребельний, 1986: 260).

У другій частині діалогії автор з гумором повідомляє нам, що Варфоломій Кнурець йде на пенсію: «Як показує веселоярівський досвід, вдячними бувають тільки нащадки, а сучасники так і норовлять

випхати цінного чоловіка на пенсію, так ніби він їм поперек горла став. Що було зроблено й з Кнурцем. Чи можна випхати на пенсію доктора ерудичних наук? Гай-гай! А кого не можна?» (Загребельний, 1986: 271).

Іронічно змальовує автор не лише науковців, а й досягнення сучасної науки, що «сьогодні пішла так далеко, що спроможна змодельовати гусака завбільшки з страуса, і вже на ньому й не пух та пір'я, а готові подушки в червоних напірниках» (Загребельний, 1986: 318) чи створити корову, яка буде давати замість молока густі вершки.

Також представлено у діалогії і цілу низку яскравих жіночих образів, які майстерно, у кращих народних традиціях, змальовані письменником. Загалом, відзначимо, що жінки у Веселоярську здебільшого незалежні, вільні й рівноправні, самодостатні, працьовиті, вродливі, з почуттям гумору. Автор говорить, що «наша українська жінка така, що од неї сам чорт утече, не те що козак (Загребельний, 1986: 29).

Втіленням усіх цих рис є зоотехнік Дашунька Порубай, яка з'явилася у Веселоярську «як зоря, і залишилася сяяти не на день і не на два, сяяла вже два роки, а вже ж і світила, а вже й сяяла! Ну де могло таке народитися? Біле, як пухнасте гусеня, як заячий хвіст спіднизу, як... На жаль, веселоярівські порівняння розходяться з літературними нормами і навести їх автор ніяк не може (Загребельний, 1986: 227).

Характер Дашуньки автор порівнює із залізником на двадцять пудів, що колись упав з неба ще у Карпів Яр і був таким міцним, що дядьки з села не змогли з дати йому ради, адже була вона «вередлива, як іноземна держава з багатими надрами» (Загребельний, 1986: 300).

За надзвичайну вроду «веселоярівські хлопці незлобиво звали Дашуньку Венера Молоська і Венера Силоська» (Загребельний, 1986: 244), а сільський представник представників Жмак, дивлячись на Дашуньчине обличчя, говорив з неприхованою заздрістю: «Сметану літрами поїдає <...> Цього Левенця обкрутила і всіх обкрутила, щоб чоловіка зробили головою» (Загребельний, 1986: 359), «суцільні чари, одур голови, міраж і фата моргана» (Загребельний, 1986: 359).

Яскраво представлена у романах П. Загребельного послідовна система перетворення імен у прізвиська, придумування яких було традиційним для української сміхової культури. Зрештою, це й не дивно, особливо «зважаючи на досить вільне поводження світлоярівців з іменами, внаслідок чого, скажімо, звичайна собі Оксана могла зватися тут Санькою, Шуркою, Сашунькою і навіть Сашкою» (Загребельний, 1986: 46).

Головний герой ділогії молодий механізатор Гриша Левенець при народженні отримав ім'я Річард, а згодом став просто Гришою, адже «від Річарда до Гришарда і до Гришка в українському селі, де перемелюються на всемогутніх жорнах мови ще й не такі слова, – відстань майже непомітна» (Загребельний, 1986: 19).

Так і ріс хлопчик Гришком, проте «хтось там не забув, що Гриша – все ж Річард за документом народження, тому в школі хлопця й продражнили Левиним Серцем за аналогією з англійським королем Річардом Левине Серце (Загребельний, 1986: 19).

Голова сільради з надзвичайно тривалим трудовим стажем має промовисте прізвисько Зновобрать, оскільки «після кожних нових виборів до місцевих Рад депутатів трудящих на першій сесії сільської Ради вставав хтось із сільських активістів і казав: «Товариші, є пропозиція на голову сільської Ради знов обрять Свиридона Карповича». Ну, оплески, одностайно, а дядька Свиридона так і прозвали: Зновобрать» (Загребельний, 1986: 22).

Є тут і дядько Обеліск, який вважає, що «давно пора знищить це старе село як клас і водрузить на його місці обеліск!» (Загребельний, 1986: 39). Зрештою, він взагалі «звик підсумовувати всі нові явища в лаконічних формулах «знищить» і «водрузить» (Загребельний, 1986: 144).

І дід Утюжок, «прозваний так карпоярівцями за свою незбориму пристрасть до прасування», він «ніколи не пропускав зборів по підготовці до чергового свята, терпляче вислуховував усіх ораторів, ждав, поки будуть висловлені всі пропозиції, а тоді брав слово і вносив завжди ту саму свою власну пропозицію: «А також погладити всі прапори!»» (Загребельний, 1986: 44).

І Вустя-Чухалка, яку так прозвали через те, що «вона щоранку найдовше чухалася по господарству. Вже всі давно були в полі, а Вустя тільки затоплювала піч. Уже люди й про обід забули, а у Вусті ще тільки закипала вода в горщику. Хоч би ж тобі ледача, розіспана якась жінка, а то жвава, непосидюча, товчється з досвітку, метушиться, бігає по хаті, нагнувшись, ліктями мало об кульші не креше, так ніби чуває боки, і все якось без пуття» (Загребельний, 1986: 63).

Наділяючи своїх героїв прізвиськами, не обійшов увагою автор і дівочу вроду. Так, у романі є дві сільські сестри-красуні «Нилька й Милька, прозвані не знати й ким Смачними Кабачечками, бо дівчата були справді такі ніжні, пещені і білотілі, ніби Гайдук їх ще з колиски обкладав хроном та петрушкою, купав у любистку і годував тими незнаними травами, що ними харчуються птиці небесні, а до революції споживали і янголя, поки їх не усунули, як пережиток» (Загребельний, 1986: 70).

Ще є у дилогії ціла низка героїв з промовистими прізвиськами: Багатогаласу, Безкоровайний, Безтурботний, Верещака, Крикливий, Кодонкретний, а представники сільської опозиції носять прізвиська Благородного й Первородного, Інтригана й Хулігана, Таксобі й Нітудинісюди.

Отже, активне використання у творах прізвиськ дозволяє письменнику не лише влучно схарактеризувати героїв за рисами вдачі чи зовнішністю, а й створити сміхову атмосферу.

У дилогії також рясно представлені кумедні епізоди, що в гумористичному, а під час навіть фантастичному ключі, змальовують буденне життя веселоярців. Наприклад, сільський голова Гриша Левенець, втікаючи від сільської опозиції, від «стотурботного» дня, перетворюється на барвистого паперового змія з довжелезним хвостом і сміючись вистрибує у вікно.

Свійські тварини у Веселоярську теж під час поводять себе досить несподівано, чим дивують і розважають не лише мешканців села, а й читачів. Так, свиня, що вирвалася у Гриші на свободу, порозганяла з тину курей і горобців, а потім розідрала навіл і забруднила підручник

географії, про що автор з гумором говорить, що «страшно подумати, що може натворити навіть одна темна й тупа свиня, простромивши своє немите рило в науку» (Загребельний, 1986: 55).

Дивно поводить себе і коза Мальфeya, яка зжувала три капелюхи гостей, що приїхали до Веселоярська на міжрайонну нараду по благоустрою села. Лишилися від капелюхів тільки чорні муарові стрічки, які коза акуратно порозкладала на лавці.

Також слід звернути увагу й на те, що гумористичність оповіді реалізується й через вербалізацію у мові героїв і самого автора прислів'їв та приказок, що рясно представлені у творі: «гуртом і батька добре бити» (Загребельний, 1986: 22), «коли б знав, де впасти, то соломки б підстелив» (Загребельний, 1986: 61), «серцю не накажеш» (Загребельний, 1986: 73), «ластівки літають, бо літається» (Загребельний, 1986: 73), «живий думає про живе» (Загребельний, 1986: 86), «не завжди воно все ставалося, як бажалося» (Загребельний, 1986: 100), «чорти його бери» (Загребельний, 1986: 139), «не стрибай поперед батька в пекло» (Загребельний, 1986: 217) та багато інших.

Висновки

Романи П. Загребельного «Левине серце» та «Вигнання з раю» займають помітне місце в українській «химерній» прозі, для якої було органічним використання сміху як універсального життєствердного начала та основи світогляду героїв.

Ми простежили, як органічно і струнко поєднуються у діалогії елементи народно-святкового українського фольклору з реалістичним змалюванням життя у колгоспному селі. Проаналізувавши тексти романів, ми дійшли висновку, що сміх у романах П. Загребельного бере свої витoki у традиціях народної сміхової культури, йому, як сміху карнавальному, підпорядковано все: і герої, і ситуації, і сам автор.

Розглянувши образну систему романів, ми дійшли висновку, що П. Загребельний у діалогії створює цілу низку гумористично змальованих образів, що уособлюють як позитивні, так і негативні риси українського народного характеру. Використання у мові діалогії

просторічної лексики, що виявляється в доборі імен і прізвищ головних героїв, активному використанні прізвиськ, прислів'їв, приказок, гумористичних висловів поєднує сміх у тексті з народною сміховою культурою.

Іронічна манера письма, використана автором у діалогії, допомагає йому створити своєрідні «веселі» обставини, що по-новому, крізь призму сміху і гумору змальовують звичайне життя й розкривають несподівані риси людської психології.

Отже, сміх П. Загребельного – це позитивний, світлий сміх, що виріс на ґрунті народної сміхової культури.

Література

- Бахтин, М.М. (1990). *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*. Москва: Худ. литература.
- Галацька, В.Л. *Образна еволюція фольклорного елемента у романі П. Загребельного «Левине серце»*. Режим доступу: http://www.confcontact.com/2013-rol-ukrainovedeniya/4_galatska.htm
- Горнятко-Шумилович, А.Й. (1999). *Інтелектуалізм прози Валерія Шевчука*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів.
- Гуцало, Є.Ф. (1977). Роман, де владарює сміх. *Літературна Україна*, 15 листопада, 7.
- Дончик, В.Г. Загребельний Павло Архипович. *Енциклопедія Сучасної України*. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15239
- Загребельний, П.А. (1986). *Вигнання з раю*. Київ: Радянський письменник.
- Кобилко, Н.А. (2017). Гумор як джерело «химерності» української літератури другої половини ХХ століття. *Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі*. Збірник матеріалів конференції, 28-29 вересня, 59–61.
- Кравченко, А.Є. (1981). Загадка «химерного роману»? *Дніпро*, № 5, 134–138.
- Кравченко, А.Є. (1982). Химерний роман і фольклор. *Рад. літературознавство*, № 4, 57–62.

- Кравченко, А.Є. (1988). *Художня умовність в українській радянській прозі*. Київ: Наукова думка.
- Погрибный, А.Г. (1980). Мода? Новация? Закономерность? О «химерном» романе в украинской прозе. *Литературное обозрение*, № 2, 24–28.
- Чайковська, В.Т. (2006). Українська химерна проза: історія народження терміна. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* (26), 79–82.

References

- Bahtin, M.M. (1990). *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kul'tura srednevekov'ya i Renessansa*. Moskva: Hud. Literatura [in Russian].
- Halatska, V.L. *Obrazna evoliutsiia folklornoho elementa u romani P. Zahrebelnoho «Levyne sertse»*. Rezhym dostupu: http://www.confcontact.com/2013-rol-ukrainovedeniya/4_galatska.htm
- Horniatko-Shumylovych, A.I. (1999). *Intelektualizm prozy Valerii Shevchuka*. Avto-ref. dys. kand. filol. nauk. Lviv [in Ukrainian].
- Hutsalo, Ye.F. (1977). Roman, de vladariuie smikh. *Literaturna Ukraina*, 15 lystopada, 7 [in Ukrainian].
- Donchuk, V.H. Zahrebelnyi Pavlo Arkhypovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Rezhym dostupu: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15239
- Zahrebelnyi, P.A. (1986). *Vyhnannia z raiu*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].
- Kobylko, N.A. (2017). Humor yak dzherelo «khymernosti» ukrainskoi literatury druhoi polovyny KhKh stolittia. *Vid smishnoho do velykoho: fenomen komichnoho v literaturi ta kulturi*. Zbirnyk materialiv konferentsii, 28-29 veresnia, 59–61 [in Ukrainian].
- Kravchenko, A.Ie. (1981). Zahadka «khymernoho romanu»? *Dnipro*, № 5, 134–138 [in Ukrainian].
- Kravchenko, A.Ie. (1982). Khymernyi roman i folklor. *Rad. literaturoznavstvo*, № 4, 57–62 [in Ukrainian].
- Kravchenko, A.Ie. (1988). *Khudozhnia umovnist v ukrainskii radianskii prozi*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Pogribnyj, A.G. (1980). *Moda? Novaciya? Zakonomernost'?* О «himernom» romane v ukrainskoj proze. *Literaturnoe obozrenie*, № 2, 24-28 [in Russian].
- Chaikovska, V.T. (2006). *Ukrainska khymerna proza: istoriia narodzhennia termina. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka* (26), 79-82 [in Ukrainian].

Рукопис статті отримано 14 квітня 2021 року

Рукопис затверджено до публікації 27 травня 2021 року

Інформація про автора

Чередниченко Ольга Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна; e-mail: olga.cherednichenko04@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0238-2036>